

İSLAMDA İNANÇ HÜRRİYETİ, BEŞERİ İRADE VE KALBİN MÜHÜRLENMESİ

İbrahim ÇELİK*

ÖZET

Yüce Allah insanoğlunu hak dine davet etmek için zaman zaman peygamberler göndermiş, bu konuda zor kullanmadan ve kullandırmadan onları iradeleri ile başbaşa bırakmıştır. Bu davete muhatap olan insanoğlunu, sınırlı olan kabiliyetleri oranında müsbet veya menfi mânadaki tercihlerinden ve yaptıklarından sorumlu tutmuştur. Eğer insanoğluna kendi çapında bir seçme ve seçebilme yeteneği verilmeseydi, diğer bir ifade ile; insan Yüce Allah'ın kendisine gösterdiği yolda mecbûren yürümek üzere yaratılmış olsaydı, o zaman onları doğru yola çağırınak için peygamber göndermesine gerek kalmazdı. Çünkü Yüce Allah'ın mecbur ettiği konularda kimse O'na karşı gelemezdi. Şu halde insanoğlu, sorumlu tutulduğu dar bir çerçeve içinde bile kalsa, hür bir irade ile yaratılmıştır.

SUMMARY

The Freedom of Belief and Human Will in Islâm and the Problem of "Hatm" and "Rân" in Qur'an

In this article if man kind can or can't do what he want and belief freedom are being studied.

---

* Doç. Dr.; Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Tefsir Bilim Dalı Öğretim Üyesi

İnanç hürriyetinin en geniş anlamıyla tarifi: Akıllı ve şuurlu bir insanın tehdit, işkence ve şiddet gibi herhangi bir baskı altında kalmadan istediği bir dini gönül rızası ile kabul edip inanması ve bu dinin kendisine yüklediği görevleri hür bir ortamda serbestçe yerine getirebilmesidir.

Bu tarife göre inanç hürriyetinin iki önemli unsuru bulunmaktadır: Biri, inanmada hür olmak, yani kişinin aklına ve gönlüne yatan bir dini kabul etmede serbest olması, ikincisi de inandığı dine göre yaşamada hür olmasıdır.

İnanmada hür olabilmek ve hür bir ortam elde edebilmek için birtakım engellerin ortadan kaldırılması gerekir. Bu engelleri üç madde altında toplamak mümkündür.

1) Aklî engeller: Davet edilen bir dinde akla ve mantığa uygun olmayan veya uygun olmuyor gibi görünen bazı yönler ve şüpheler olabilir. Bunların ortadan kaldırılması gerekir. Bunlar kaldırılmadığı takdirde inanç hürriyetine haklı bir engel teşkil ederler. İslâm tefekkür tarihinde İmamı Âzam Ebu Hanife, İmam Eş'arî, Maturidî ve Gazalîler aklın önündeki bu engelleri kaldırmaya çalışmışlardır.

2) Kalbî engeller; Buna ruhî veya duygusal engeller demek de mümkündür: Bazen insan herhangi bir konuda aklen ve ilmen ikna edilse bile, o şeyi benimsemez, beğenmez, sevemez ve kalbinde ona bir yer bulamaz ise o konuyu kabul ettirmek yine mümkün olmaz. Şu halde akıl ile kalbi, diğer bir ifade ile akıl ile gönlü uzlaştırmak gerekir. Bu uzlaşma sağlanmaz ise kişi ile imana davet edilen din arasında büyük ve güçlü bir engel var demektir. Bu uzlaşmayı sağlayanlar da Yûnus Emreler, Mevlanâlar ve Hacı Bektaşî Velilerdir. Mü'minin imanını tahlil ettiğimizde bilgi ve sevgiden meydana geldiğini görürüz. Kafirin inkârı incelendiği zaman ise cehalet, nefret, kin ve düşmanlıkla dolu olduğu ortaya çıkar.

3) Kaba kuvvet engeli; Kur'an'da "ikrah" terimi ile ifade edilen bu engele askerî engel demek de mümkündür: Aslında inancın merkezi olan iç dünyamıza, kalbimize ve gönlümüze hiç bir kaba kuvvetin tesiri olamaz. Kaba kuvvet ve benzeri baskılar inancın ancak dışı vuran ve dışı vurması gereken görüntülerine engel olabilir. Ayrıca kendisine davet edilen din hak din ise onu kabul ettirmek için kaba kuvvete gerek yoktur. Yine zorla, işkence ile vazgeçirilmesi istenen din hak ise, zorlama ile hiç bir netice elde edilemez. Kaba kuvvet, Kur'an'daki adı ile ikrah, kişileri iki yüzlü, münâfık, günümüzdeki ifadesi ile çifte standartlı yapar. Çünkü dil ile var olduğu söylenen inancın gerçeği yansıtıp yansıtmadığı bilinemez. Bu sebeptendir ki kalben inanmayan bir kişi, dili ile inandığını söylese bile Allah katında kafir muamelesi görür. Böyle kişileri, bazı alametleri ile tesbit etmek mümkün gibi görünse de kesin bir bilgi ifade etmediği için dünyevi hükümlere göre mü'min sayılır. Ayrıca dayanılmaz baskılar altında kalan bir kişi, kalbinde imanını muhafaza ederek işkenceden kurtulmak için inkâr ettiğini söylese dinden

çıkışmaz: "Kalbi imanda sabit ve mutmain iken zorla söylenenler hariç, iman ettikten sonra Allah'ı inkâr edip göğsünü küfre açanlar üzerine Allah'tan bir gazab vardır ve büyük bir azâb onlar içindir." (en-Nahl 16/106) âyeti bu konuyu açıkça ifade etmektedir. Bütün bu sebeplerdir ki Yüce Allah dine davette zorlamayı yasaklamıştır (bkz. el-Bakara 2/256)¹.

Tarifimizin ikinci unsurunu oluşturan, inanılan dine göre yaşama hürriyetine gelince: İnanılan, iman edilen dinin emirlerini ve görevlerini yerine getirmeyi inanç hürriyetinin tabii bir uzantısı olarak görmek gerekir. Çünkü kişinin kendi iradesi ile kabul ettiği dinin inananlarına vadettiği dünyevî ve uhrevî haklarından ve huzurundan istifade etmesi ancak o dinin yapılmasını emrettiği emirlerini ve ibadetlerini yerine getirmesi ile mümkündür. Bu imkân tanınmadığı takdirde kabul edilen bu din, bu inanç sistemi, sahibi için manevî bir yük olarak felsefî nazariyelerden, ütöik teorilerden öteye bir anlam ifade etmez. Ayrıca inandığı gibi yaşayamayan fertler, iç dünyaları ile daimi bir çatışma içinde olduklarından ruhî sıkıntılara ve bunalımlara düşerler. Bu huzursuzluk aynı fertlerden meydana gelen topluma da yansyacağından sosyal bir problem haline gelir. Bu tür problemlerle dolu olan toplumun ilim ve teknikte ilerlemesi de söz konusu olamaz.

İnsanın Yaratılışı Serbest Bir Tercih Yapmaya Müsait midir?

İnsanın aklına ve gönlüne yatan bir dini kendi iradesi ile seçebilmesi için, her şeyden önce böyle bir kabiliyet ile yaratılmış olması gerekir. Acaba insanın yapısı böyle bir tercihi yapmaya müsait midir? sorusuna Kur'ân'dan cevap aradığımızda şu âyetle karşılaşırız: "De ki hak (gerçekler veya Kur'ân) Rabbinizden (gelmiş)dir. Artık isteyen iman etsin, isteyen inkar etsin..." (el-kehf, 18/29) Ayrıca Kur'ân'da bu manada daha başka âyetler de vardır². Yine Yüce Allah insanı en güzel bir şekilde yaratmış olduğunu ifade etmektedir. (bkz. Tîn, 95/4).

Diğer yaratıklarla mukayese edildiğininde, Yüce Allah'ın insanoğlunu en güzel bir şekilde yaratmış olduğunda hiç kimsenin şüphesi kalmaz. Ayrıca ilim ilerledikçe bu gerçek daha da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

İnsanın yaratılışını güzel yapan ve onu diğer yaratıklardan üstün kılan birçok sebepler vardır. Bunların içinde akıl ve irade kabiliyetleri ile şuurlu tercihler yapabilmesi ve sınırlı da olsa kendisine verilen kudretle tercihlerini uygulayabilmesi başta gelir. Yine akıl ve şuur sayesinde öğrenmiş olduğu temel bilgilerden hareketle sentez ve analizler yaparak yeni yeni bilgiler elde eder. Yeni bilgiler elde ettikçe de mukayeseler ve muhakemeler yaparak farklı tercihlerde bulunur.

1 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Kur'ân ışığında inanç hürriyeti ve kişinin sorumluluğu: U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 2.

2 Bkz. el-enâm, 6/104; Hüd, 11/118, 119.

Yüce Allah melekleri bu özellikte yaratmadığı için yeni bilgiler üretememiş ve bu konuda: "Seni tenzih ederiz, senin bize öğrettiğinden başka hiç bir bilgimiz yoktur..." (el-bakara, 2/32) diyerek özür beyan etmişler, böylece Hz. Âdem'in üstünlüğü ortaya çıkmış oluyor.

İnsanın bu kabiliyetleri yanında sevgi-nefret, hırs-hased, korku-cesaret, kibir-tevazu ve benzeri duygusal yönü de vardır. Bu duygular insanın aklına ve iradesine müsbet veya menfi yönde tesir ederler. Bu duyguların menfi tesirlerini önlemek için her birini yerinde ve gerektiği kadar kullanma alışkanlığı elde etmek gerekir. İslâmda terbiyenin gayesi budur, yoksa bu duyguları tamamen ortadan kaldırıp silmek değildir. Yine bu sebeptendir kie Peygamberimiz s.a.v. sevgi ve nefrette itidal ve ideal sınırı aşmamayı tavsiye eder³. Yüce Allah da bu mânada şöyle buyurur: "Ey inananlar.... bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sevketmesin..." (el-Maide, 5/8) Kibir de genelde yerilen ve kınanan bir duygudur. Fakat yeri gelince gerektiği kadar kullanılması lazımdır. Zayıf olduğu söylenen bir hadis (veya kelâmı kibâr) de şöyle ifade edilmiştir: "Kibirliye karşı kibirlenmek sadakadır"⁴ Çünkü bu duygunun tamamen silinmesi durumunda silik ve pısrık bir şahsiyet ortaya çıkacaktır ki bu durum insanın eşrefi mahlukât olmasına uygun düşmez.

Yukarıda kısmen zikredilen bütün bu kabiliyetlerin üstünde, hepsine hakim olan bir de ruh vardır. İşte insanoğlu, benliğine yerleştirilen bu kabiliyetler ile kendisine fayda veren davranışları seçebilmekte ve onları uygulayabilmektedir. Bütün bu duyguların aklın, mantığın ve iradenin kontrolünde ve hakimiyetinde koordineli bir şekilde çalıştığı takdirde faydalı tercihler yapılabilecektir. Bu duygulardan biri diğerlerini tamamen devredışı bırakıp tek hakim bir şekilde kişiye yön verirse yanlış tercihler, akla ve iz'ana rağmen yanlış tercihler yapılacaktır.

İnsan Bütün Yaratıklara Üstündür:

"Andolsun ki biz Âdemoğullarını şerefli, üstün (ve saygıdeğer) kıldık, karada ve denizde onları taşıyacak araçlar (imal etme yeteneğini) verdik; onları yararlı temiz ve iyi nimetlerle rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık." (el-İsra, 17/70) Yukarıda belirtilen kabiliyetlerle donatılmış olan insanı, canlı veya cansız diğer yaratıklarla mukayese ettiğimizde ayrı bir özelliğe ve üstünlüğe sahip olduğu açıkça görülecektir. İnsanların âyette belirtilen üstünlüğü eşref-i mahlûkât oluşu kendisine verilen kabiliyetler sebebiyledir.

Bitkiler; yarı mekanik ve yarı hayati yönelişler ile güneşi, suyu, ışığı ve

3 — Tirmizi, Birr, 59.

4 — İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, Beyrût, 1351, I, 313.

ıyı ararlar. Bitkiler için bizim anladığımız mânada hareket söz konusu değildir.

Hayvanlar; içgüdüleri ile hareket edip hayatlarını sürdürürler. Bunların hepsi irade dışında kalan, şurdan mahrum kıpırdanırlardır. Bu sebeple sorumlulukları da yoktur.

Melekler ise sadece Yüce Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket ederler. İsyân etmek, emre karşı gelmek onların akıllarına bile gelmez.

Şu halde insanoğlu kendisine verilen bu irade, yani yapabileceği bir çok davranışlardan birini seçme kabiliyeti ile diğer yaratıklardan üstündür. Fakat bu üstünlük gereği gibi kullanılmaz ise alçalma sebebi de olabilir. Diğer bir ifade ile, bu kabiliyetler müsbet yönde kullanıldığı takdirde insan meleklerden de üstün, menfi yönde kullanıldığında ise hayvanlardan da aşağı derecelere düşebilir. Tîn Sûresindeki ilk âyetler bu gerçeği ifade etmektedir: "Andolsun ki biz elbette insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra da onu aşağıların aşağısına çevirdik." (Tîn, 95/4) Bu izahlardan anlaşılıyor ki insanın tercih yapma kabiliyeti vardır ve bu sebeple sorumludur.

Yüce Allah dileseydi insanları da diğerleri gibi iradesiz yaratabilirdi. Şu halde insan gibi insanın iradesi de mahlûktur ve yaratıcısı olan Yüce Allah'ın iradesi (Yani külli irade) ile sınırlıdır. İnsanın bu sınırlı iradesine islâm terminolojisinde "cüz-î irade" denmiştir. İşte İslâma göre insan, bitki ve hayvanlardan farklı olarak, sınırlı da olsa bu hür iradesi ile yaptığı tercihlerden sorumludur.

İnsan İradesi Hakkındaki Farklı Görüşler:

İnsan iradesinin hür olup olmadığı tarih boyunca tartışılabilen bir konudur. İnsan iradesinin tamamen hür olduğunu iddia edenlerin yanında onu tamamen red ve inkar eden görüşler daima varolagelmıştır. İslâm tefekkür tarihinde "kaderiyye" ve "cebriyye" isimli akımlar bu konuda birbirine zıd iki görüşü savunurlar.

Cebriyeciler: İnsanın irade-i cüziyyesini red ve inkar ederek insanların tercihlerinde ve hareketlerinde serbest olmadıklarını savunurlar. Bu görüşü benimseyenler insanların sorumluluğunun haklı sebebini izah edememişlerdir.

Kaderiyeciler (yani kaderi inkâr edenler) ise; Yüce Allah'ın her şeye şâmil olan ve her şeye güç veren "külli iradesini" görmemezlikten gelerek insan iradesinin tamamen hür olduğuna inanırlar.

Ehl-i Sünnet: Bu iki zıt görüşün ortasında üçüncü bir izah tarzını benimseyen Ehl-i Sünnet bilginleri İmamı Âzam, İmamı Eşarî ve İmamı Maturidî değişik üslub ve ifadelerle de olsa insanın külli irade ile çevrili olan irade-i cüziyyesinin varlığını kabul ederek sorumluluğu bu temel üzerine bina etmişlerdir. Böylece beşerî sorumluluğun insana verilen kabiliyetleri ile sınırlı olduğunu söy-

lemişlerdir. "Allah hiç kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmez. Herkesin kazandığı (iyilik) kendi yararına, kazandığı (kötülük de) kendi zararınadır." (el-Bakara, 2/286) âyeti bu gerçeği ifade etmektedir. Şu halde insan sınırlı da olsa bu kabiliyetleri ile ister hayra giden yolu, isterse şerre giden yolu seçebilir. Yüce Allah insanı bu şekilde yarttığını Şems sûresinin ilk âyetlerinde şöyle açıklıyor: ...Nefse ve onu biçimlendirip düzenleyene, sonra da ona hayrı da şerri de ilham edene yemin olsun ki kendini (kötülüklerden) arındıran kimse kurtulmuş ve kendi kendini örtüp kötülüklerle gömen kimse zarara uğramıştır. (Şems, 91/7-10) Tefsirciler bu âyette anılan "fe elhemehâ fücûraha ve takvâha" ifadesinde nefse hayrı da şerri de açıkladı, gösterdi, mânasını vermektedirler⁵.

Yüce Allah'ın insanları hayrı de şerri de yapabilecek bir kabiliyette yaratığına dair benzer ifadeleri İnsan Sûresi, 76/2; ve Beled Sûresi, 90/8-10 âyetlerinde de görmek mümkündür. Buradaki ifadeler için de müfessirler: iki yol, hayır ve şerr yolu diye açıklamalarda bulunmuşlardır⁶.

İnsan İradesini İlahî İradeye Rağmen Kullanabilir mi?

Yüce Allah genel bir kaide olarak insanı tercihlerinde serbest bırakıyor ve bu serbestliğe müdahale etmiyorsa da, bu serbestlik O'nun iradesine rağmen kullanılamaz. Çünkü beşerî irade, ilahî iradenin bir cüzü, bir parçasıdır. "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz." (el-İnsân, 76/30; et-Tekvîr, 81/29) âyetleri ile ifade edilen şey bu olsa gerekir. Yoksa genelde insandaki iradeyi tamamen red mânasını taşımamaktadır. Ayrıca Kur'ân'da Yüce Allah'ın bir iyiliği emredip sonra da ona engel olmasına ve bir kötülükten sakındırıp sonra da kişiyi onu yapmaya mecbur ettiğine dair bir âyet göremiyoruz. Tam bunun aksine Kur'ân'ın beş ayrı yerinde Allah'ın kullarına zulmetmeyeceği (haksızlık yapmayacağı) açıkça ifade ediliyor: "... Tadın yakıcı azâbı, işte bu azâb sizin ellerinizin (bizzat kendinizin) işleyip öne sürdüğünüzün karşılığıdır. Hiç şüphesiz Allah kullarına haksızlık edecek değildir." (el-Enfâl, 8/50-51)⁷. Ayrıca insan, elinde olmayan, iradesi dışında meydana gelen bir takım sebeplerle yapmak mecburiyetinde kaldığı şeylerden – beşerî kabiliyetleri dışında vuku bulduğu için – sorumlu değildir. Zira Yüce Allah: "Hükmedenlerin en güzel hükmedenidir." (et-Tîn, 95/8). Peygamberimiz de bu konuda şöyle buyurur: "Ümmetimden, hata, nisyân ve zorla yaptırılan fiillerin sorumluluğu kaldırılmıştır."⁸

5 Taberî, Camiu'l-Beyân, Mısır, 1388, XXX, 210; Zemahşerî, Keşşâf, Beyrut ts. IV, 258; Râzi, Mefâtihu'l-Gayb, Mısır 1357, XXXI, 193; İbnü Kesîr, Tesîru'l Kur'ân, Mısır ts, IV, 516; Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Eser yayınevi, İst. ts, VIII, 5858.

6 Taberî age, XXX, 199; Zemahşeri, age, IV, 256; Râzi, age, XXXI, 184; İbnü Kesîr, age, IV, 512; Elmalılı, age, VIII, 5837.

7 Diğer örnekler için bkz: Âli İmran, 3/182; el-Hacc, 22/8-10; Fussilet, 41/46; Kâf, 50/20-29.

8 İbnü Mâce, Talak 16.

Bütün bu izahlardan anlaşılıyor ki insanlar sınırlı da olsa sahip oldukları seçme kabiliyetleri ile istedikleri bir dini kabul veya reddedebilirler. Bu konuda ilahî bir mecburiyetleri yoktur. Gerçek mânada hürdür. Aklına ve gönlüne yatan bir dini gönül rızası ile kabul edebilir. Bu hürriyetini kısıtlayan veya tamamen kaldırıyor gibi görünen bir takım sebepler varsa da, aşağıda daha geniş bir şekilde izah edileceği gibi, bunların meydana gelmesinin suçu yine kendisindedir: İnsanın önceden yapageldiği ve alışkanlık haline getirdiği, kötü davranışların ruhunda bıraktığı olumsuz tesirler, kendisinde meydana gelen peşin hükümler, bağnazlıklar, hırs ve hasedler iradesini doğru yönde kullanmasına engel olur ve davet edildiği dini inkâr eder veya etmek mecburiyetinde imiş gibi görünürse, bu takdirde suçu başkasında değil yine kendisinde aramalıdır. Bu konuda İmam-ı Âzam Ebû Hanife Fıkh-ı Ekber isimli eserinde şöyle der: "Allah, kullarının hiç birini inkâr etmeye veya iman etmeye zorlamamış, onları kâfir veya mü'min olarak yaratmamıştır. İman ve küfür kulların kendi fiilleridir."⁹

Bu gibi durumlarda yani peşin hükümlü olmanın sonucu davet edildiği dini kabul etmemesi veya bu sebeple karşılaştığı sorumluluklar için; "benim suçum yok, kaderim böyleymiş" diyerek hiç kimse kendini kurtaramaz. Bu tür mazeretlerin kabul edilmeyeceğine dair ikazları Kur'an'da görmemiz mümkündür.

Sorumluluğu Kadere Yükleme İsteyenler İçin Kur'an'dan Bir Örnek:

"Allah'a ortak koşan müşrikler diyecekler ki: "Allah isteseydi ne biz şirk koşardık, ne de babalarımız, ve ne de helâl olan bir şeyi haram kılardık." Onlardan öncekiler de böyle yalan söylediler, fakat sonunda kahredici azâbı tattılar. "(el-Enâm, 6/148-149). Âyetin devamında, bu iddiayı ileri sürenlerin delilsiz konuştukları, zanna uyup yalan söyledikleri açıklandıktan sonra gerçek delilin Allah'a aid olduğu belirtilerek: Eğer Allah'ın insanları mecbur edecek bir dilemesi, iradesi diğer bir ifade ile kaderi olsaydı insanların hepsinin hidayete erdirileceği açıkça beyan ediliyor. Böylece onların iddia ettiği mânada herhangi bir iradenin, kulların yanlış fiillerinden önce, vuku bulmadığı anlatılıyor. Yine bu mânada başka bir mazeretin ileriye sürülmesine cevaben Yüce Allah şöyle buyuruyor: "(Ey Rasulüm) de ki Allah hayasızlığı emretmez." (el-A'râf, 7/28)¹⁰.

Tasavvuf erbabının önde gelenlerinden olan Kuşeyrî; Yüce Allah'ın açık bir emri veya yasağı bulunmayan konularda kulun kendisini, iradesinin tesiri olmadan gaybtan kalbine doğacak olan şeye teslim etmesini tavsiye eder. Fakat helâl veya haramlığı açıkça belli olan konularda bu şekilde davranıp iradesini kullanmayanlar için ise: "Emredileni zayi etmek, bu hususta işi takdire havale etmek

9 İmam-ı Âzam'ın Beş eseri (çeviren: Mustafa Öz) İst. 1981, 68, metni için, 60.

10 Aynı konudaki diğer örnekler için bkz. en-Nahl, 16/35; ez-Zuhruf 43/19.

ve işlenen kusur ile hatalar karşısında kayıtsız ve ilgisiz davranmak dinden çıkıştan başka bir şey değildir"¹¹ hükmünü koyar.

Kalbin Mühürlenmesi Ne Demektir?

Yüce Allah inkârcılar konusunda Peygamberimize hitaben şöyle buyuruyor: "Onları uyarsan da, uyarmasan da fayda vermez, inanmazlar... Allah kalblerine mühür vurmuştur... gözlerinde perde vardır, görmezler; kördür, sağırdır, dilsizdirler anlamazlar; kalblerinde hastalık vardır ve Allah onların bu hastalıklarını artırmıştır." (el-Bakara, 2/6-18) Kalbleri mühürlenmiş bu inkârcılar davet edildikleri dini kabul edemiyorsa sorumlusu kimdir? Yoksa onların kaderleri mi böyledir? sorularına cevap vermeden önce tefsircilerin şu tesbitini kaydetmek gerekir: "Bu tür ifadeler mecazdır, hakikî mânada değildir."¹² Yani aslında onların herhangi bir sakatlıkları yoktur. Şu halde onların sakatlıkları çarpık mantıklarındadır. Buna göre onların inanmamaları, iradelerinin olmadığından değildir, kendi iradelerini bozup kullanılmayacak duruma getirdiklerinden dolayıdır. Diğer bir ifade ile onlar bizzat kendileri, iradeleri ile artık geri dönemeyecekleri yanlış bir yola girmişlerdir. Bunun böyle olduğunu daha açık bir şekilde görebilmek için şöyle bir örnek verebiliriz:

Kuduz mikrobu taşıyan bir hayvanın, birisini ısırıldığını farzedelim. Eğer böyle bir kişi: "Aman canım, ufak bir sıyrık, geçer; doktora gitmeye ne gerek var, Allah'a tevekkül et yeter veya kaderde ne varsa o olur" diyerek zamanında aşı yaptırap tedavi olmazsa, belli bir süre sonra kudurma alametleri gösterince pişman olup doktora koşsa bile artık yapılacak bir şey kalmamıştır. Doktorun yapabileceği tek şey, başkasına zarar vermesini önlemek için onu alıp ölüm hücrelerine kapatmaktır. Doktor onu ölüme terkedip tedavisi mümkün olan diğer hastalarıyla meşgul olmaya başlar. Alkolikler, eroinmanlar da zamanında tedaviye gitmezlerse, belli bir süre sonra doktora koşsalar bile artık tedaviye cevap vermezler ve neticede çok feci bir şekilde ölürlür. Şimdi bu örneklerde doktorun onlarla meşgul olması boşuna bir mesai sayılmaz mı? O hastayı öldüren şey, ölecek raporunun verilmesi midir? Yoksa kendi ihmali midir? Yine bu örnekte ölümün sorumluluğunu doktora yükleyebilir miyiz? Şu halde inananlar için Kur'ân'daki anılan ifadeler de buna benzer, Kör olduklarını, kalplerinin mühürlü olduklarını söyleyen Allah'tır, fakat kör olanlar kendileridir. Kişilerde tedavisi imkânsızlaşan karakter bozukluklarının nasıl meydana geldiğini belirtmeden önce "Sünnetullah" hakkında kısa bir açıklamada bulunmak gerekir:

11 Abdülkerim Kuşeyri, Risale, Hazırlayan Süleyman Uludağ, İst, 1978, 143.

12 Zemaşşerî, age, I, 155.

Kıyamete Kadar Değişmeyecek Olan Kanunları Vazeden Allah'tır:

Yine bir önceki örneğimize dönelim: İnsanın kanına karışan kuduz mikro-bunun belli bir süre sonra tedavisinin olamayacağı kanununu koyan Allah'tır. Fakat kusur, kıyamete kadar değişmeyeceği belirtilen bu kanunları çiğneyenindir. Ancak Yüce Allah dileseydi, o anlık da olsa bu kanunu değiştirip onu kurtarabilirdi. Fakat bu imtihan dünyasında kanunlar herkese karşı eşittir. Sadece gerekli görüldüğünde peygamberlere mucize imkânı verilmiştir. Bu örnekler insanın maddi varlığı üzerindeki tahribatın geri dönülemez bir safhaya varmasına dairdir. İşte aynen bunun gibi insanın ruhunda, kişiliğinde, diğer bir ifade ile karakterinde de geri dönülmesi mümkün olmayan bozukluklar olmaktadır ve bu durumda artık insan kendi iradesini kullanamaz olur.

İnsanlarda Değişmesi Mümkün Olmayan Kişilikler Nasıl Oluşur?

İnsanlar aynı davranışları tekrar ede ede o konuda vazgeçemeyecekleri alışkanlıklar elde ederler. Sigara tiryakiliği gibi. Bunun gibi insanlar devamlı kötülük yapa yapa menfi manada islahı kabil olmayan; iyilik yapa yapa müsbet mânada, bir daha bozulması mümkün olmayan değişiklikler veya kemâl dediğimiz olgunluklar elde ederler. İşte insan ruhunda müsbete veya menfiye doğru bazı değişikliklerin bu şekilde meydana gelmesine dair kanunları koyan Yüce Allah'tır. Fertlerin yan yana gelmesiyle meydana gelen toplumların, milletlerin de geleceği, yükselmesi, gerilemesi toplumlar için Yüce Allah'ın vazettiği sosyal kanunlara göre meydana geliyor.

Kişilerin ruhlarındaki müsbet ve menfi manada geri dönülmez değişikliklerin nasıl meydana geldiği bir kudsi hadiste ve Peygamberimizin kendi hadislerinde şöyle anlatılıyor. Bu hadisler tahlil edildikten sonra, "Allah kimi hidayete erdirirse, artık onu saptıran olamaz" (ez-Zümer, 39/37), "Allah kimi saptırırsa artık ona doğru yolu gösteren olamaz" (el-A'râf, 7/186) ve Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz." (el-insan, 76/30) âyetlerini açık bir şekilde anlamak mümkün olacaktır:

"İnsan bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir leke meydana gelir, buna tevbe eder ve af dilerse, kalbi temizlenir, fakat işlediği günahı (ard arda yapıp) çoğaltırsa bu lekeler de çoğalıp bütün kalbi kaplar." İşte Yüce Allah'ın Mu'taffifin suresinde: "Hayır, (bu konu onların dediği gibi değil) tam aksine eskiden beri yapageldikleri kötülükler kalplerini paslandırmıştır da ondan" diye buyurmasının anlamı budur¹³. Şu halde haram ve günah olan davranışlar sık sık tekrar edilir, alışkanlık haline getirilirse insanda artık islahı kabil olmayan kötü bir kişilik ve karakter oluşturur. Çünkü tekrar edilen günahlar insanın iradesinde,

13 Ahmed b. Hanbel, Müsned II, 297; Müslim, İman, 239.

vicdanında ve kalbinde kötü bir iz bırakır ve bu kişi artık aklın kontrolundan çıkıp bu konuda oluşan peşin hükümlerin, hırs, hased gibi duyguların emrine girer. İnsanlara musallat olan kötü alışkanlıklar, içki, kumar ve sigara tiryakiliği böyle oluşmaktadır ve bunları terketmek çok zor olur. Bu, kişilerin ruhlarındaki menfi manada meydana gelen ve dönüşü mümkün olmayan değişikliğe örnektir. Müsbet manadaki değişikliğe örnek te şu kudsî hadistir:

Ebu Hureyre'nin Peygamberimizden naklettiğine göre "Yüce Allah şöyle buyurmaktadır.: Kulum bana, ancak kendisine farz kıldığım şeyleri benimseyip sevmesi (ve onları zamanı geldikçe tekrar etmesi) ile yaklaşır, (buna ilaveten) kulum bana nafil ibadetler yapması ile de yaklaşmaya devam eder. (bu böyle devam ettikçe) Nihayet ben onu artık sever (ve ondan razı olurum). Artık ben kulumu sevince onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Bu kulum benden bir şey istediği zaman muhakkak onu hemen veririm...¹⁴. Böylesine bir olgunluğa erişen bir kişinin yaptıklarının yanlış ve kötü olması artık mümkün değildir. "Kim (iyiliklere koşmak ve kötülüklerden sakınmak suretiyle) Allah'tan korkarsa (Allah da) ona (her konuda) bir çıkış (yolu) yaratır." (et-Talâk, 65/2), ve "Ey inananlar, Allah'tan korkun ve Rasulüne inanın ki size rahmetinden iki pay versin, ışığında yürüyeceğiniz bir nûr versin ve sizi bağışlasın. (el-Hadîd, 57/29) âyetleri de bu konuyu açıklamaktadır¹⁵.

Bu izahlardan anlaşıldığına göre insanların iradesi vardır ve tercihlerinde serbesttir. Fakat bu serbestlik gereği gibi aklın ve vahyin kontrolünde kullanılmazsa sonunda insan, farkında olmadan yanlış, kötü ve vahşi birtakım duyguların esiri olabiliyor.

İnsanın Hürriyeti ve Kimlik Bunalımı

Tek tek fertlerin hakkı olan inanç hürriyeti, toplumun müşterek inancı ve değer hükümleri doğrultusunda öğretilmez ve eğitilmez ise sonunda kimlik bunalımı ortaya çıkar. Çünkü bazıları bu inanç hürriyetini din düşmanlığı şeklinde, bazıları din dışı, ateist kalmayı anlar. Bazıları da dindarlığı "dinci" şeklinde ifade ederek bununla dini küçümseyip onun hür düşünceye engel olduğunu iddia eder.

Şu halde inanç hürriyeti, irade ve ifade hürriyetini marazî bir başıboşluk şeklinde anlamamak, belli bir plan doğrultusunda kanalize etmek gerekir. Aksi takdirde bu başıboşluk önce fertlerin kafalarını ve vicdanlarını allak-bullak eder ardından bu bunalım topluma da yansyacağından hiçbir kural tanımayan istekler ve yaşantılar birbiriyle çatışmaya başlar ve neticede toplum hayatına anarşiler hakim olur. Böylesine bir kaosa, belirsizliğe düşen bir toplum, hür olduğunu ne

14 Buharî, Rikâk, 38; Ahmed b. Hanbel, age, VI, 256.

15 Bu konuda ayrıca bkz. el-Enfâl, 8/29.

kadar iddia ederse etsin aslında anarşinin esiridir. Şu halde fertleri birbirine bağlamak, birbirlerine karşı sevgi ve saygı duymalarını sağlamak için din birliğini meydana getirmek lazımdır. Bu da toplumun fertlerini müşterek bir dini eğitimden geçirmekle olur.

Bazıları da derler ki fertleri dini terbiyeden geçirerek ona bir çok şeyi yasaklamak ileride birtakım ruhi problemler ortaya çıkarır; kişiler dinî, vicdanî ve içtimaî sansürden, kontrollerden kurtulursa, bunalımlardan da kurtulur. Halbuki içtimaî ve dini sansürden kısmen veya tamamen kurtulan gençler, kişilikleri oluşma safhasında olduğu için sınır tanımayan bir takım zevklere göre durmadan değişen, kaypak ve kaygan, istikrarsız bir zemin üzerinde; sahipsiz, korumasız ve rehbersiz kalacaklarından büyük bir bunalıma düşerler. Günümüz, başıboş batı gençliği arasında daha çok yaygın olan âsi gençler, punkçular, dazlaklar, sadistler, cinsi sapıklar, alkol ve uyuşturucu madde düşkünleri hep bu sınırsız hürriyetin sonucudur. Ülkemizde bu tür dengesiz ve uyumsuzluğun az oluşunu ise, arzu edilen seviyede olmasa bile din duygusuna bağlamak gerekir. Çünkü bizdeki polisiye tedbirleri ve kuvvetleri Batıdan daha çok gelişmiş değildir ki, bu olumlu neticeyi onunla izah edelim.

Şu halde toplumları uyumlu, sevgi ve saygı dolu yapan en önemli duygu din duygusudur. Çünkü kablerde yerleşen bu duygu fertleri, bir an bile olsa terketmediğinden onları iyiye ve doğruya sevkeden en önemli bir etkidir. O halde toplumları ayakta tutan din birliğini sağlamak için gençliğimizi bu doğrultuda bir eğitim ve öğretimden geçirip üzerinde dimdik yürüyecekleri sapasağlam bir zemin oluşturmak gerekir.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel: Müsned, Beyrut ts.
Buharî, Cami'us-Sahîh, İst, 1315.
Çelik İbrahim, Kur'an Işığında İnanç Hürriyeti ve Sorumluluk, U.Ü.İ.F. Dergisi, 2, 166 vd.
Elmalılı, Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili İst. Eser Kitabevi, ts.
İbnü Kesîr, Tefsiru'l-Kurân, Mısır, ts.
İbnü Mâce, Sünen, Mısır, 1313.
İmam-ı Âzam Ebu Hanife, İmam-ı Âzam'ın Beş Eseri, Çeviren M. Öz, İst. 1981.
Kuşeyri, Abdulkerîm, Risâle, Hazırlayan Süleyman Uludağ, İst. 1978.
Müslim, Camiu's-Sahîh, Beyrut, ts.
Râzi, Mefatihü'l-Gayb, Mısır, 1357.
Taberî, Cami'u'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân, Mısır, 1388.
Tirmizî, Cami'u's-Sahîh, Kahire, 1382.
Zemahşerî, Keşşaf an Hakaiki't-Te'vil, Beyrût, ts.